

PROJEKTNI MODEL ZA ASANACIJO KRAŠKE HIŠE

Nataša Štupar-Šumi

Ljubljana, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo

UDK 728.6.025.3(497.12-15):719(083.9)

A PROJECT MODEL FOR THE
SANITATION OF THE KARST HOUSE

IZVLEČEK

Avtorica je po pregledu kraške arhitekture in anketah, ki so dognale smer stihijske modernizacije stavbne dediščine na Krasu, začela z delom na projektnih modelih, ki naj bolj kot doslej verbalne prepovedi pripomorejo k ustreznejši posodobitvi kraških hiš, pri čemer naj se do največje mere upoštevajo spomeniške sestavine.

After having examined the Karst architecture and after the inquiries, establishing the direction of a blind modernization of the architecture heritage in the Karst area, the autrice started the work on project models aimed at contributing, more than the up to now verbally made prohibitions, to a more appropriate modernization of the Karst houses where the monument elements should be taken into consideration to the greatest possible extent.

Slovenski Kras je po svojem naravnem značaju in še prav posebej po svoji arhitekturi naša najbolj monumentalna pokrajina. K temu pripomore na Krasu povsod razširjeno stavbno gradivo, kamen, ki oblikuje podobo naselij in posameznih hiš, od mogočnih stavbnih gmot do najskromnejšega bivališča ali vaške kašče. Kamniti so zidovi, neredko brez ometa, kamniti pa so tudi najvidnejši stavbni členi — od mogočnih portonov v dvoriščnih zidovih, portalov — vhodov v posamezne stavbe, okenskih okvirov, vodnjakov, stebrov za podporo zunanjim hodnikom, različne konzole, kamniti so žlebovi za zbiranje vode s strehe in posode za napajanje živine.

Sl. 1 Kamnit vodnjak na dvorišču hiše v Volčjem gradu št. 57 (vse fotografije: J. Gorjup)

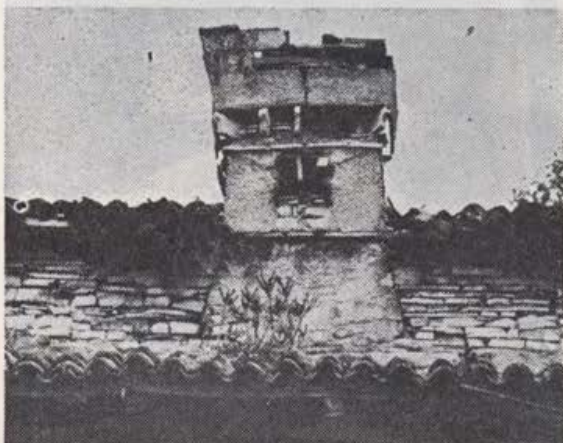
Fig. 1 The stone-well in the court-yard (Volčji grad no. 57) (all the photos: J. Gorjup)

Sl. 2—3 Pomnik naseljenosti iz l. 1875 in zvonik, ves iz kamna, v Volčjem gradu
 Fig. 2—3 A settlement memorial, dated 1875, and the steeple, entirely made from stone, both at Volčji grad

Kamen pa je bil tudi glavni material za notranjo opremo, saj v vrsti ohranjenih kmečkih domov najdemo kamnito stopnišče, kamnito ognjišče, tlak, različne police in celo večjo posodo.

Kamniti so končno tudi že zunaj naselij urejeni pomniki naseljenosti, ki gotovo potekajo že od prvih naselitev na naših tleh. Kamnite so ograde polj, travnikov in vinogradov. Kamen pa je seveda tudi najvidnejše gradivo v naravi sami, zato se pogosto dozdeva, da so bivališča zares pognala iz samih kraških tal. To je posebej očitno takrat, kadar je na ohranjenih arhitekturah ostala še stara kamnita kritina. Kamnite škrlice so skoraj redno ohranjene na starejših cerkvenih straneh in tudi na delu kmečkih domačij.

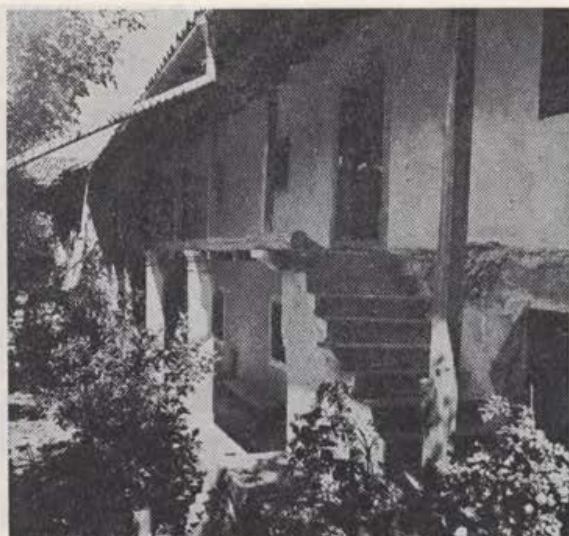

Sl. 4 Značilen, a že razvaljen dimnik, Gabrovica 18
 Fig. 4 A typical, but ruined chimney (Gabrovica 18)

Sl. 5—6 Ponikve 14: redke primer ohranjene apsidalne spahnjenice, krite s kamnom tako kot tudi (spodaj) streha ene najstarejših in imenitnejših starih hiš v Gabrovici (št. 1)

Fig. 5—6 Ponikve 14: A rare example of a preserved apsidally protuberant kitchen part with a stone-covered roof. — Below: Gabrovica 1, the stone-covered roofs of one of the oldest and most distinguished houses

Sl. 7—9 Kopriva 43: dvoriščna fasada hiše z ganjkom na lesenih stebrih; spodaj: dve zapuščeni stavbi v Gabrovici: baročno župnišče in hiša št. 18 (prim. sl. 4)

Fig. 7—9 Kopriva 43: the courtyard façade with a gallery on wooden columns; below: two abandoned buildings at Gabrovica: the Baroque vicarage and the house no. 18 (cf. Fig. 4)

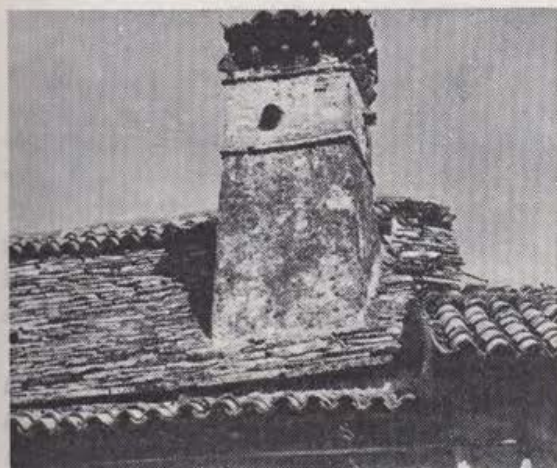
Druga sestavina kraške arhitekture, ki v manjši meri, a zelo značilno prispeva k podobi kraških naselij, je les. Les, največkrat hrastov ali akacijev, so uporabljali za arhitekturne konstrukcije gankov ali vhodnih lop, za strešne konstrukcije zlasti v previsnih poljih nadstreškov, ki kažejo lepo izrezljane glave špirovcev, za okna, vrata in dvoriščne pergole, zunaj območja hiš pa za domiselne konstruktivne preplete, po katerih se vzpenja trta ali cvetoče kraške vzpenjavke. Kjer gre za tesarske in mizarske izdelke zlasti za konstrukcije, je les značilen po svoji skrivenčeni obliki, ki sta mu jo dala skopa kraška zemlja in nenehna burja.

Tretje značilno gradivo pa je korčasta kritina, ki že dolgo časa izpodriva staro kamnito. Po svoji obliki jo je mogoče izvajati iz daljnih rimskih tegul v novi renesančni priredbi, kakršno so najprej uporabljali za dvorce in gradove, od tod pa se je pričela seliti tudi na preprosta domovanja kmetov. Nakodrani žlebovi teh korcev, ožganih od sonca, prekrivajo dandanes še večino kraške arhitekture, le starejši deli stavb, ki jih zdaj navadno uporabljajo za senike in kašče, so še kriti s kamnitimi ploščami.

Sl. 10—11 Pliskavica 57: razgibano stopnišče na dvoriščni strani in značilen lesen ganjk; detajl: lesena konzola s kamnito glavo

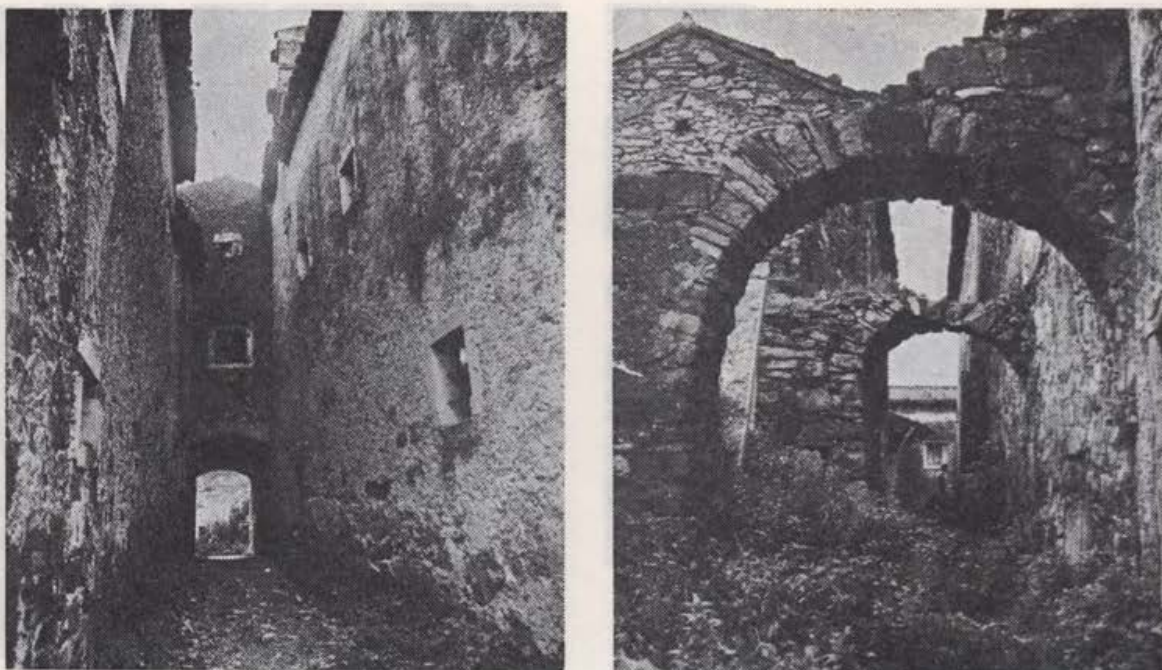
Fig. 10—11 Pliskavica 57: the courtyard façade with a varied staircase and a wooden gallery

Sl. 12—13 Še ohranjena, a nenaseljena, torej na propad obsojena domačija v Koprivi (zraven hiše št. 30). Zgoraj: dimnik z nje in del še ohranjene kamnite kritine, ki prehaja v korčeno

Fig. 12—13 A still preserved, but uninhabited, thus doomed to decay, home at Kopriva. Above: its chimney with part of the roof, covered with stone plates, and on the right, with convex tiles

Sl. 14—15 Goče, dva značilna ulična motiva
 Fig. 14—15 Goče, two characteristic village street motives

Tako gradivo pa se povezuje z zasnovo arhitektur, pri katerih vlada načelo preprostih kubičnih mas, sestavljenih v večje ali manjše celote. To načelo ni uveljavljeno le pri stanovanjski arhitekturi kraškega podeželja, marveč tudi pri zahtevnejših in imenitnejših arhitekturnih zgradbah, pri dvorcih in cerkvah. Iz tega izhaja, da gre za splošno načelo, zaradi katerega se tudi v stilni arhitekturi uveljavljajo le z njimi združljivi slogovni načini, drugim pa so postavljene meje.

S tako značilnim značajem se kraška arhitektura na svojevrsten način povezuje v širši pas mediteranskega zaledja, kjer se območje odpira nekaterim značilnostim celinske arhitekture. Bližina morja se ne odraža samo v detajlih pri oblikovanju hiš, marveč tudi kadar gre za oblikovanje celotnih naselij. Tu najdemo kraje, ki s svojo lego vrh gričev neposredno na istem kraju nadaljujejo tradicijo prazgodovinskih gradišč, nekatera naselja pa s speljavo komunikacij — ureditvijo ulic in »trgov« — nakazujejo bližino mediteranskega mestnega oblikovanja.

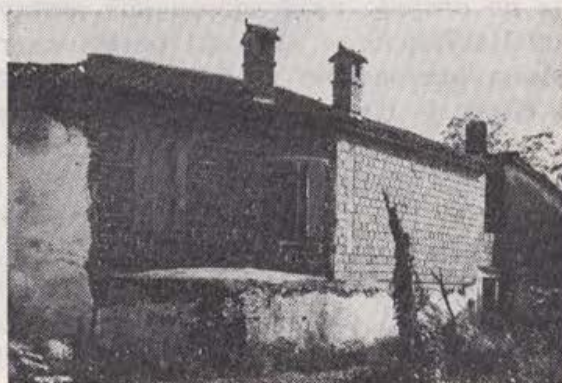
Kot tip naselja, ki se je razvilo iz tradicije gradišča, naj navedem Štanjel, za »mestno« (mediteransko) stisnjenost ulic okrog cerkve pa vas Goče pri Vipavi. Terasasta gradnja vasi pa je običajna povsod, kjer so naselja grajena na kraških hribinah in vzpetinah. Te terase so značilne ter se skladno povezujejo s terasami vinogradov, njiv, travnikov in borovimi nasadi. Naselje Kobjeglava naj bi bil primer terasasto zasnovane vaške celote s kmetijskim okoljem.

Dosedanja preučevanja so zajela velik del kraških vasi in zaselkov, podrobneje pa je bila narejena analiza naselij v vaseh Gabrovica, Pliskovica, Kobjeglava, Kosovelje, Volčji grad, Gorjansko, Mali in Veliki dol, Tublje, Povir, Štjak, Ponikve (z izrednimi prezbiterialnimi spahnjencami) in Kobjelj

Sl. 16—19 Zgoraj: ulični motiv iz Gabrovice in pogled s ceste na Volčji grad. — V sredi: Ponikva 17, hiša z izpahnjeno. — Desno: Sepulje, staro kvaliteto stavbo je nadomestila serijska opečnata.

Fig. 16—19 On the top: a village street motive from Gabrovica and a view from the main-street to Volčji grad. — In the middle: Ponikva 17, the preserved apsidally protuberant kitchen part. — Right: Sepulje, the stone house has been changed into a brick-made untypical one

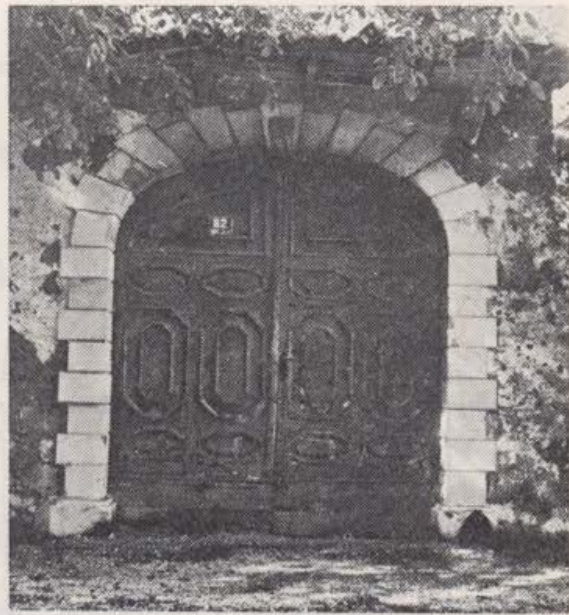
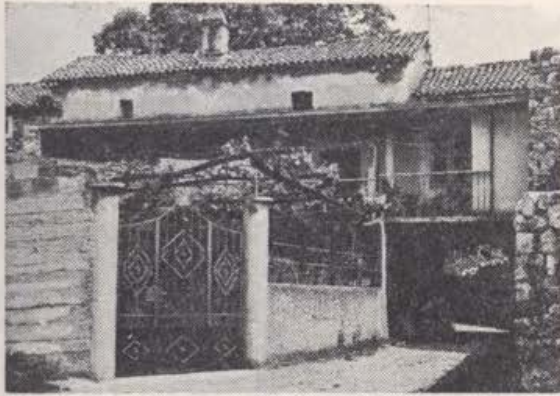
Sl. 18—19 Gabrovica, hiša zraven št. 5: stopnišče na oboku, kaloni. — Desno: Goče, značilen pogled z gospodarskega dvorišča proti ulici
 Fig. 18—19 Gabrovica, the house beside no. 5: the staircase on the vault, the so-called kalona. — Right: Goče, a typical view from the farmyard to the village street

(oblikovan kot monumentalno križišče z ohranjenimi spahnjencami črnih kuhinj in skupino izredno oblikovanih dimnikov). Zajela pa so tudi naselja na Vipavskem, zlasti izredno arhitekturo v Ložah, Slapu in Gočah. Poleg tega pa je bilo nujno spoznati primerjalno gradivo iz soseščine — tako na Tržaškem krasu kot na območju Beneške Slovenije.

Primerjave so pokazale, da ni dveh vasi, ki bi bili enako oblikovani tudi v nadrobnostih, pokazale pa so tudi različen standard arhitekture, če npr. primerjamo Kras z Vipavskim. Kolikor bolj se spuščamo v Vipavsko dolino, toliko bogatejši so posamezni arhitekturni členi, pogosteje se pojavljajo oboki, tu imenovani »kalone«, namesto arhitavnih konstrukcij, ki so skoraj dosledno uveljavljene na Krasu. V primerjavi s Tržaškim krasom je naše območje neprimerno bogatejše, primerjave z Beneško Slovenijo pa so odkrile, da je tamkajšnja arhitektura še skromnejša, saj je skoraj brez kamnoseških detajlov in torej brez značilne govornice v kamnu, ki je uveljavljena na klasičnih kraških tleh.

Naj nekaj teh uvodnih opazovanj zadošča za utemeljitev potrebe, da se bolj sistematično kot doslej posvetimo študiju kraške arhitekture, zlasti ukrepom za njeno ohranitev, za njeno prilagoditev sodobnim potrebam, ki pa naj je ne oropajo najdragocenejših sestavin. Tako potrebo narekujejo zelo široko uveljavljajoči se stihijski posegi za njeno modernizacijo. Posegi, ki brez posluha brezobzirno uničujejo prav tisto, kar na Krasu najbolj cenimo, tisto, s čimer je Kras v naših predstavah nenadomestljiva slovenska pokrajina.

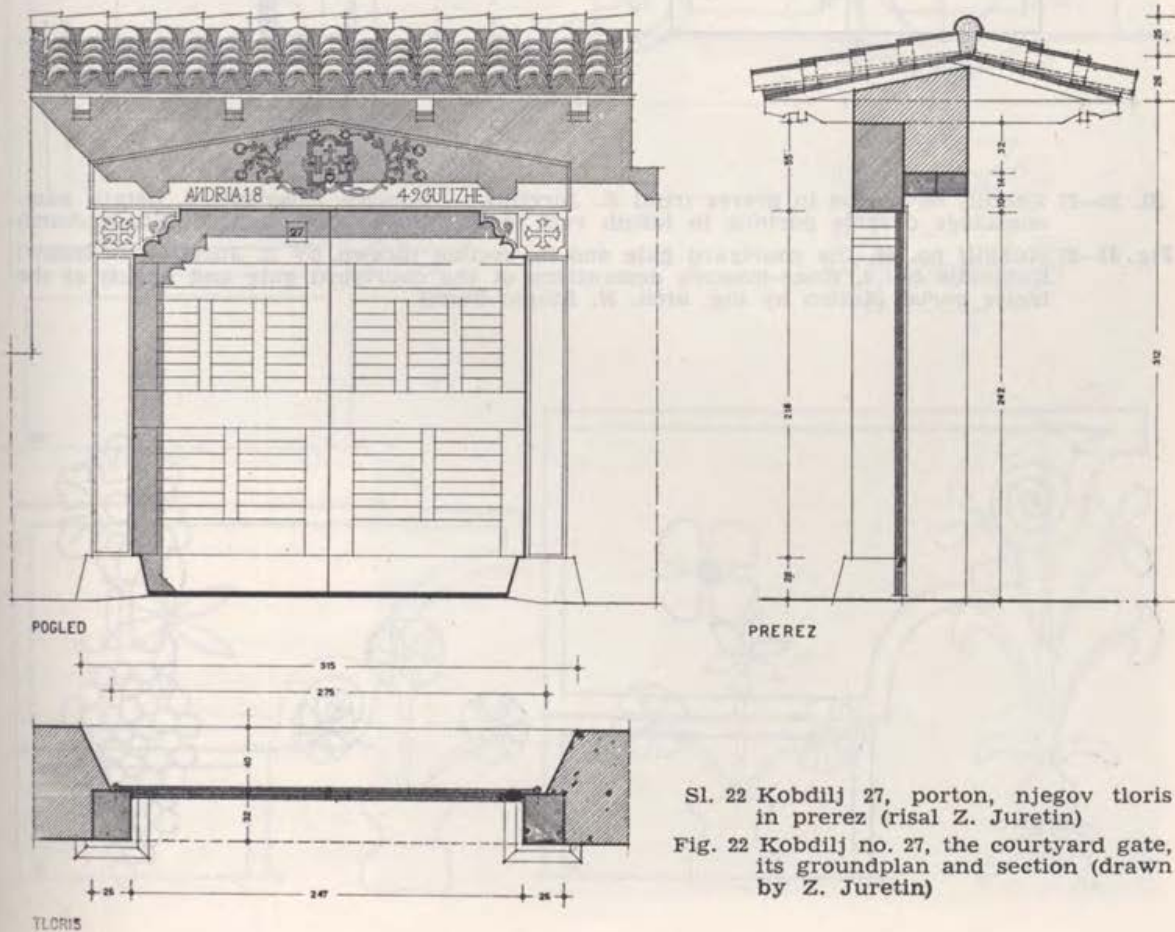
V ta namen so potekale nekatere priprave. Najprej so bile na terenu z anketo ugotovljene smeri stihijske modernizacije, ugotovljene arhitektonske sestavine, ki so najbolj na udaru ali ki najbolj izginjajo. Predvsem ali celo na prvem mestu gre pogosto kar za sovražno nerazumevanje pomena kamna v kraški arhitekturi. Ne le kamna kot stavbnega gradiva, ki ga pri novih gradnjah ali večjih adaptacijah nadomešča opeka (bodisi glinasta bodisi betonska), deloma betonske ali železobetonske konstrukcije, marveč tudi kamna

Sl. 20—21 Desno: Gorjansko 82, porton. — Levo: Gabrovica, porton in kamnito ograjo so zamenjali serijski kovinski in betonski izdelki

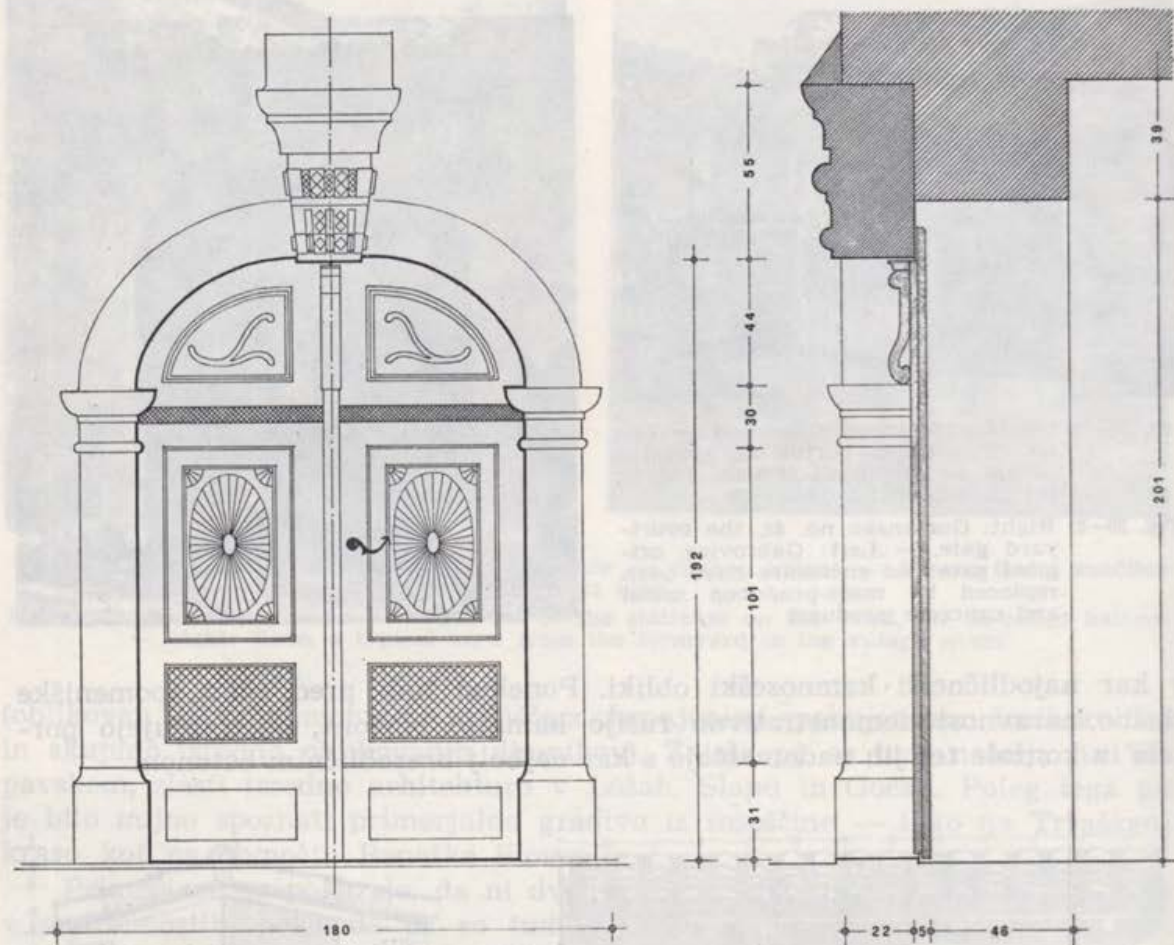
Fig. 20—21 Right: Gorjansko no. 82, the courtyard gate. — Left: Gabrovica, original gate and enclosure have been replaced by mass-produced metal and concrete products

v kar najodličnejši kamnoseški obliki. Ponekod tudi pred očmi spomeniške službe naravnost demonstrativno rušijo kamnite portone, odstranjujejo portale in konzole ter jih nadomeščajo s kar najbolj brezobličnim betonom.

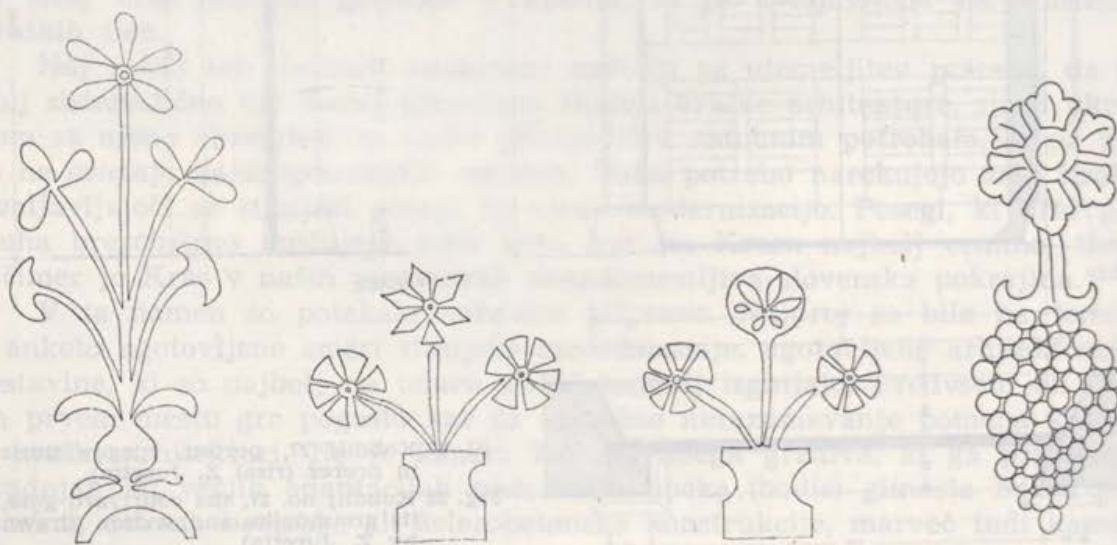

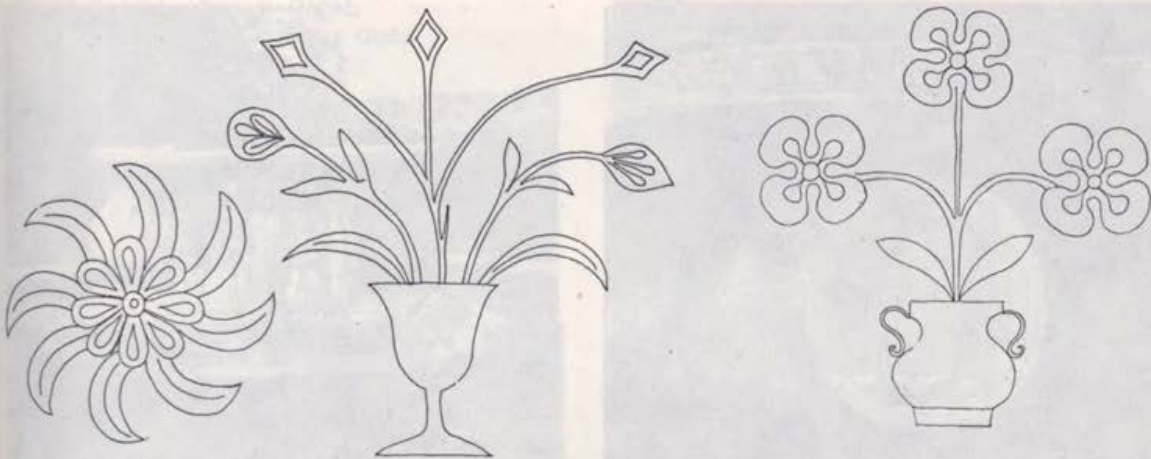
Sl. 22 Kobdilj 27, porton, njegov tloris in prerez (risal Z. Juretin)

Fig. 22 Kobdilj no. 27, the courtyard gate, its groundplan and section (drawn by Z. Juretin)

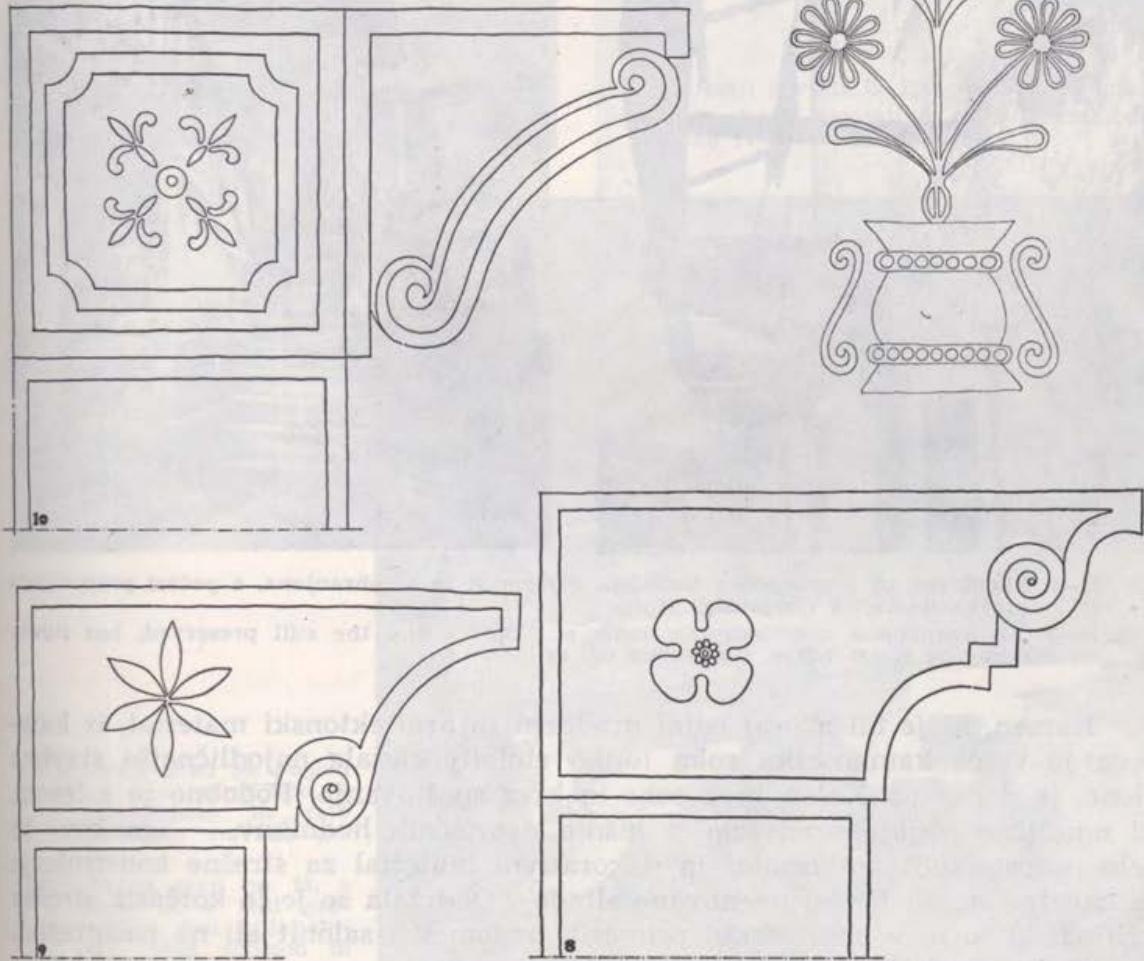
Sl. 32—27 Kobdilj 49, porton in prerez (risal Z. Juretin), — Spodaj: Kosovelje 2, detajli kamnoseškega okrasja portona in hišnih vrat (desni) (risala ing. arch. N. Stupar-Sumi)
 Fig. 32—27 Kobdilj no. 49, the courtyard gate and its section (drawn by Z. Juretin). — Below: Kosovelje no. 2, stone-mason's decorations of the courtyard gate and (right) of the house portal (drawn by ing. arch. N. Stupar-Sumi)

Sl. 28—33 Še dva kamnoseška detajla iz Kosovelj 2 in po eden iz Gabrovice 29 in 51. — Spodaj: trije detajli portonov v Gabrovici: konzole iz 1815 (nasproti Županove hiše), iz 1857 (št. 29) in 1859 (št. 17) (risala ing. arch. N. Stupar-Sumi)

Fig. 28—33 Two more stone decorations from Kosovelje no. 2, and two from Gabrovica no. 29 and no. 51. — Below: decorated brackets of the courtyard gates at Gabrovica, dated 1815, 1857 and 1859 (drawn by ing. arch. N. Stupar-Sumi)

Sl. 34—35 Komunski vodnjak iz Brje pri Gorjanskem in (levo) detajl vodnjaka iz 1866, Gabrovica 17

Fig. 34—35 The communal well of Brje near Gorjansko and (left) a detail of the well, dated 1866, at Gabrovica no. 17

Sl. 36—37 Zapuščena in propadajoča domačija v Koprivi in še ohranjena, a počasi propadajoča kraška domačija Gorjansko 94

Fig. 36—37 An abandoned and decaying home at Kopriva and the still preserved, but slowly decaying Karst home, Gorjansko no. 94

Kamen, ki je bil skoraj edini gradbeni in arhitektonski material, iz katerega je večča kamnoseška roka toliko stoletij klesala najodličnejše stavbne člene, je danes na Krasu brez cene in brez spoštovanja. Podobno je z lesom, ki množično izginja predvsem iz hišnih dvoriščnih hodnikov — »gankov« in zelo pogosto tudi kot nosilni in dekorativni material za strešne konstrukcije in nadstreške, na Krasu imenovane »linde«. Obdržala se je le korčasta strešna kritina, ki jo le v posameznih primerih nadomešča salonit ali na nadstreških plastični materiali.

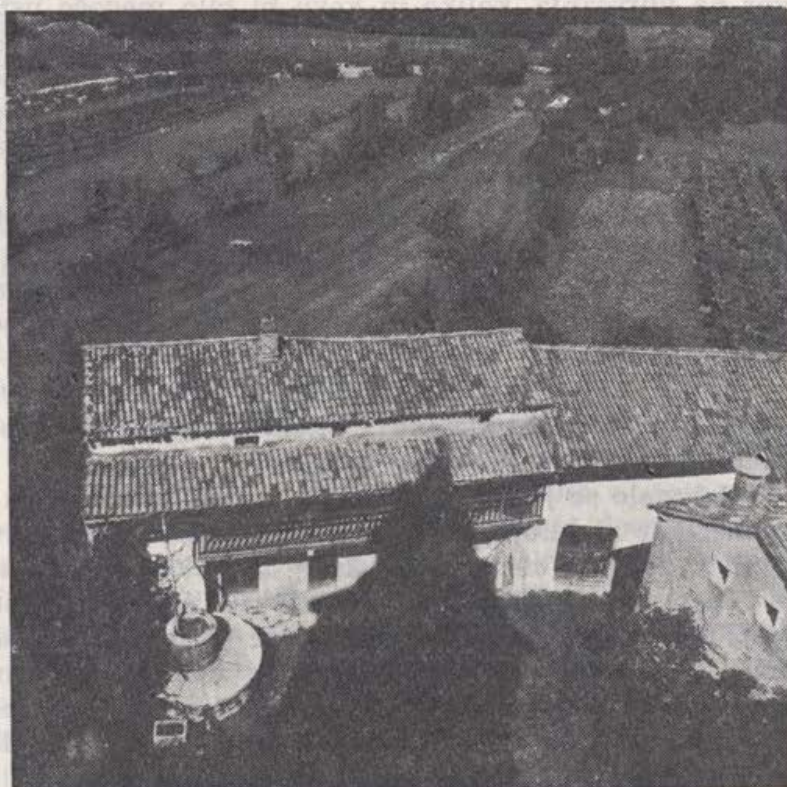
Sl. 38 Gotsko okno v Gočah
Fig. 38 A Gothic window at Goče

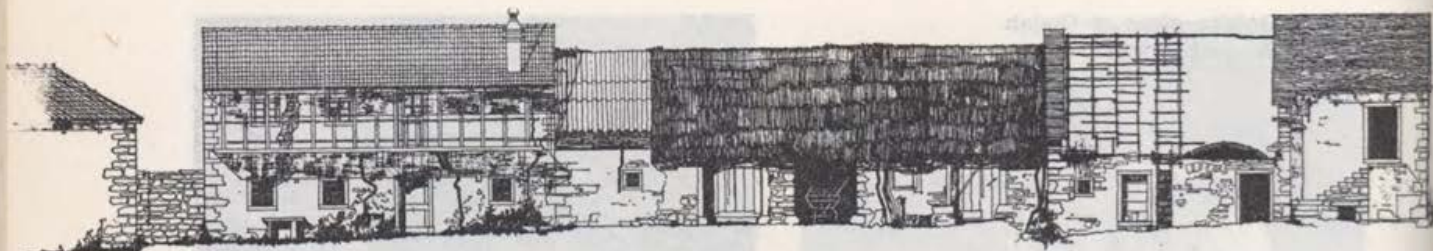

Sl. 39 Detajl portala iz 1860 v Volčjem gradu
Fig. 39 A stone decoration of a portal, dated 1860, at Volčji grad

Sl. 40 Volčji grad 58, pogled na lepo ohranjeno, a nenaseljeno in zato ogroženo stavbno celoto

Fig. 40 Volčji grad no. 58, a view of a still preserved, but uninhabited, thus doomed to decay, home

Sl. 41 Povir pri Divači, razvite dvoriščne fasade (risal Z. Juretin)

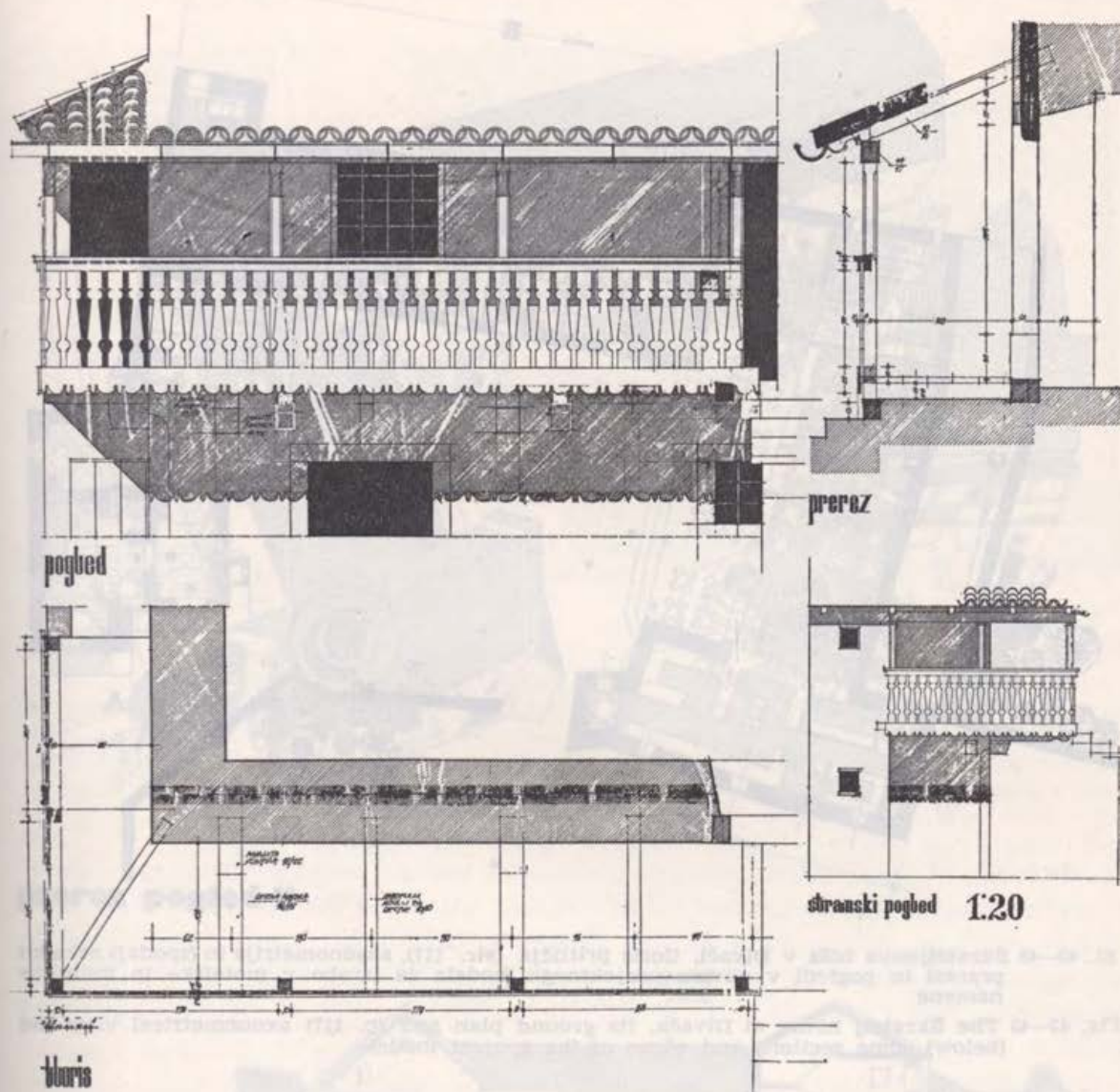
Fig. 41 Povir near Divača, the unfolded courtyard façades (drawn by Z. Juretin)

Če sta na zunanji podobi domačij kritični točki kamnitni porton in na kamnitih konzolah postavljena lesena konstrukcija hodnikov, je na znotraj — seveda ne brez posledic za zunanjo podobo — kakor kaže, najbolj občutljivo mesto kuhinja. Stara ognjišča, med njimi v že omenjenih spahnjenicah v Ponikvah in Kobdilju, so dandanes samo še bele vrane na spomeniškem terenu. Družno s posodabljanjem kuhinj se uveljavljajo tudi novejša, večja okna ter zato izginjajo stari kamniti okviri. Poleg stanovanjskega dela hiše je modernizacija zajela tudi gospodarske dele poslopij, čeravno največkrat manj brezobzirno, če pri tem ne upoštevamo nastajajočih novih sestavin. Vzrok za tako in prav tako usmerjeno modernizacijo Krasa moramo iskati predvsem v socialni preobrazbi prebivalstva. Predvsem v težnji po poklicnih spremembah: čistih kmetov je zmeraj manj, zato postajajo nekateri deli kmetij odveč in jih prepuščajo zobu časa. Modernizacija kmetijstva, drugačna zaposlitev dela prebivalstva, naraščajoče zahteve po sodobnem stanovanjskem standardu so izziv ne le spomeniški službi, marveč vsej kulturni javnosti ter terjajo odgovor na vprašanja, koliko in kako bi bilo mogoče ustaviti škodljivo razdiranje starih vrednot ob hkratnem posodabljanju starega fonda hiš, ki je v primerjavi s popolnoma novimi stavbami še precej obsežnejši.

V ta namen je bilo treba v vaseh kar se da popolno pregledati vse značilne kraške hiše in domačije, ugotoviti smer njihove dosedanje morebitne modernizacije, evidentirati nove potrebe prebivalcev ter potem začeti izbirati gradivo za nadaljnjo projektno obdelavo. V primerjavi z dosedanjimi prizadevanji različnih služb nasploh je tak prijem nov. Gre za poskus naprej oblikovanih značilnih projektnih modelov, ki lahko za različne velikosti in oblike domačij pokažejo možne vzorne posodobitve ob čimbolj popolnem spoštovanju dragocene stavbne dediščine.

Doslej se je spomeniška služba v posameznih primerih lotevala tudi projektne obdelave regionalne arhitekture, vendar samo tedaj, če je obstajal neposreden povod za zasnovo posegov.

Izkazalo se je seveda, da taka pot ni zadovoljiva, ker prihaja rešitev prepozno, ker ni bilo modela, ki bi prepričljivo učinkoval že vnaprej. Projektni modeli pa niso namenjeni samo lastnikom kraških domačij, sedanjim prebivalcem in uporabnikom, marveč tudi projektantom, gradbenim inšpektorjem, zainteresiranim službam, ki se ukvarjajo s planiranjem. Projektni modeli, ki so sedaj že v delu, naj bi namreč pripomogli tudi k spremenjeni osveščenosti o spomeniških vrednotah, ki jih je vredno ohraniti. Poleg tega pa naj bi ti modeli omogočili dovolj nazorne predloge za spomeniško varstveni režim, če naj tako imenujemo tudi okvirne določbe za usmerjanje ohr-

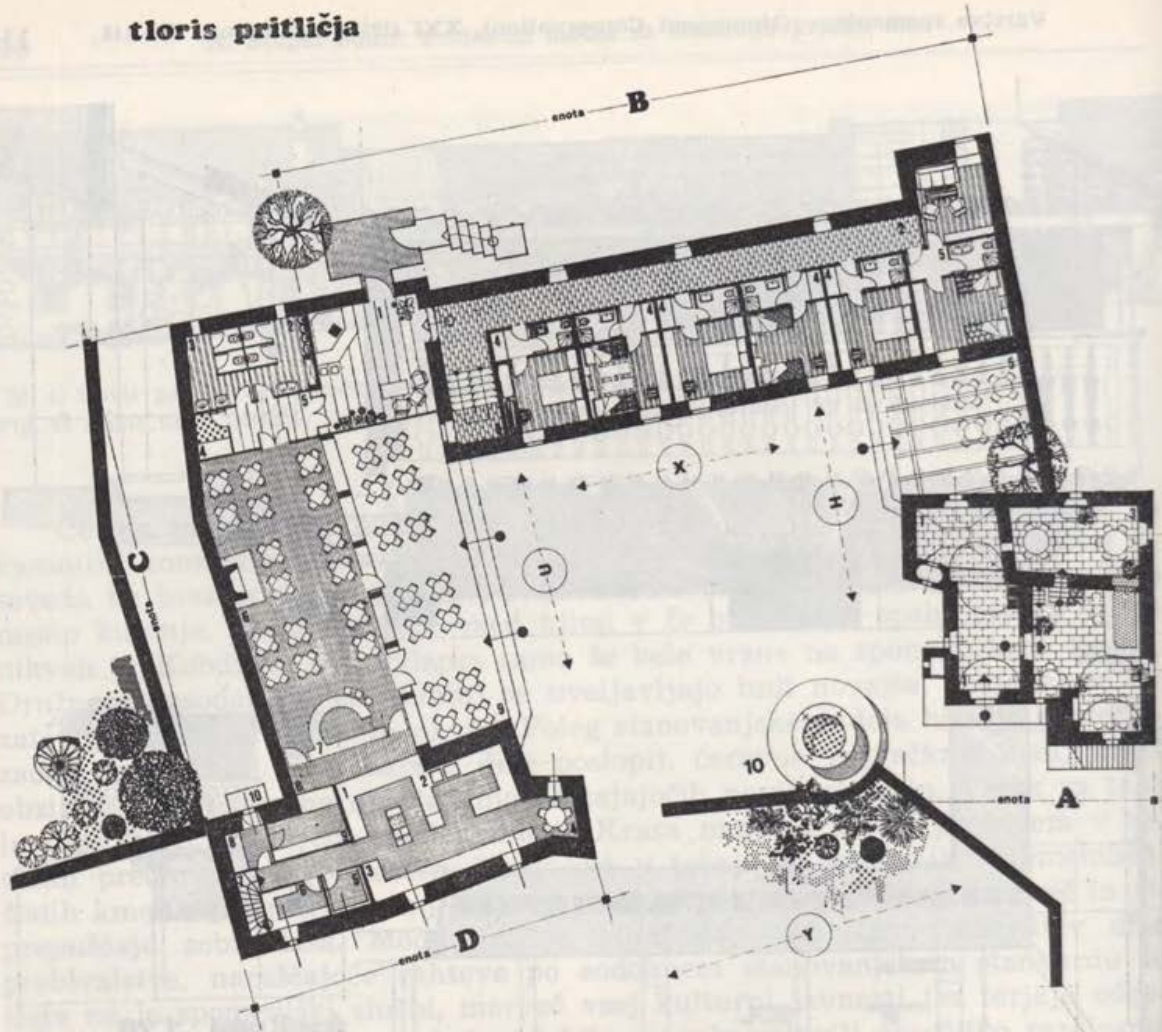
Sl. 42 Škrateljova hiša v Divači, rekonstrukcije detajlov (projekti sl. 42—49: ing. arch. N. Stupar-Sumi)

Fig. 42 The Škratelj house at Divača, reconstruction of details (projects 42—49: ing. arch. N. Stupar-Sumi)

njanja in prilagajanja stavbne dediščine, fonda, ki daleč presega ožje spomeniško gradivo, kakor je zajeto in formulirano v naši zakonodaji.

Te smernice bodo morale upoštevati pogosto potrebne spremembe funkcij stavb. Sorazmerno lahko je ukrepati v primeru, če doslej stanovanjsko hišo s pritklinami določijo za muzejsko funkcijo, kakor se je zgodilo z »romansko hišo« v Štanjelu; podobno velja tudi tedaj, kadar se nekdanja domačija nameni za kulturne in turistično gostinske potrebe. Tak projektni model je bil narejen za Škrateljno hišo v Divači z obdajajočimi gospodarskimi poslopji. Hiša sama je bila vzorno rekonstruirana ob popolnem spoštovanju spomeniško pričevalnih sestavin. Težko pa je varovati spomeniške sestavine, če hiša ohrani stanovanjsko funkcijo. V tej smeri je bil izdelan model za gotsko hišo v Štanjelu, ki pa ob realizaciji zaradi lastnikove samovolje ni popolnoma dosegel svojega namena.

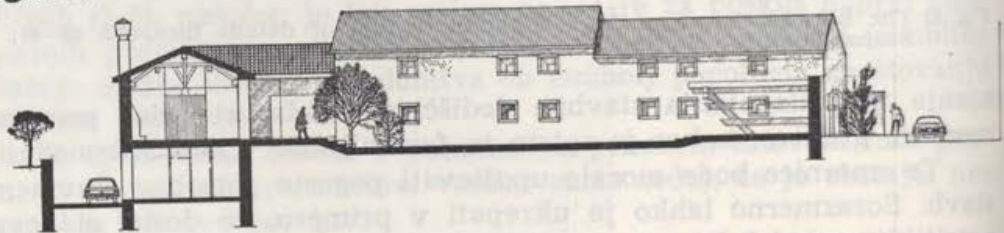
tloris pritličja

Sl. 43—48 Skrateljnova hiša v Divači, tloris pritličja (str. 117), aksonometrija in (spodaj) nekateri prerezi in pogledi v okviru projektnega modela za izrabo v motelske in muzejske namene

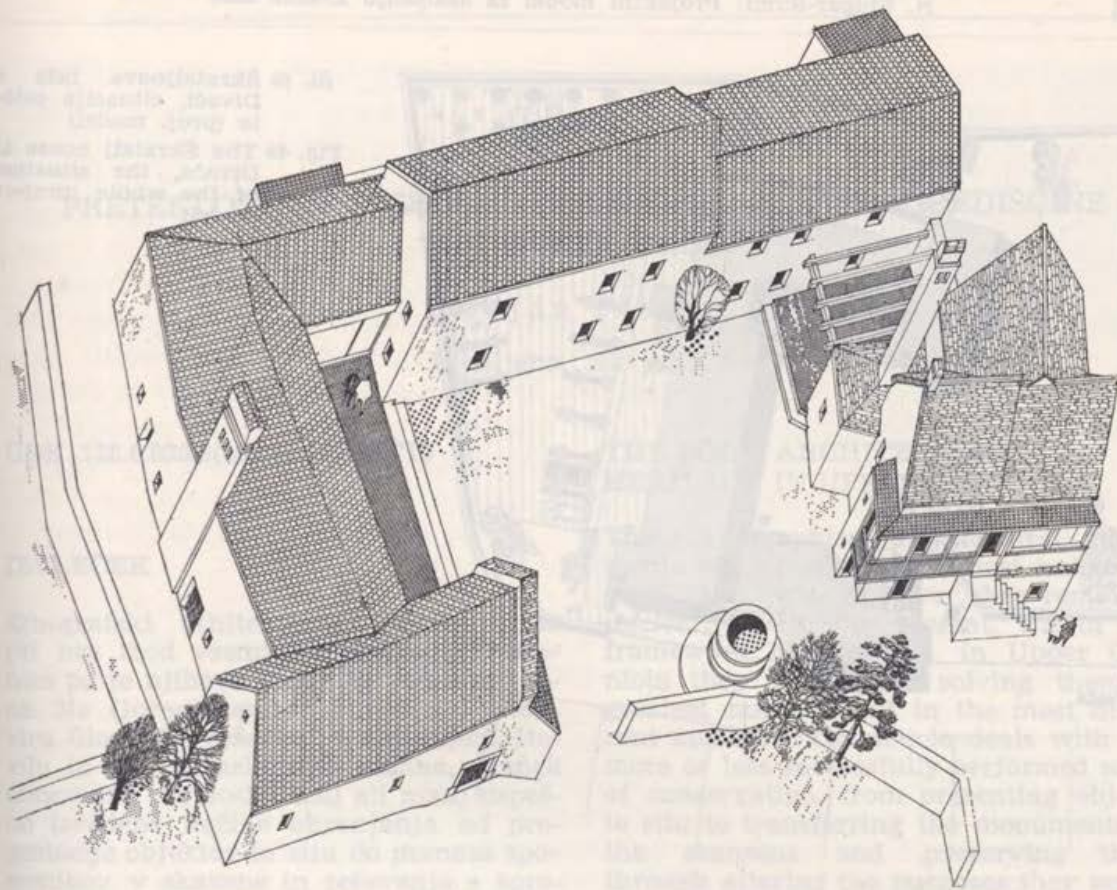
Fig. 43—48 The Skratelj house at Divača, its ground plan and (p. 117) axonometrical view and (below) some sections and views of the project model

prerez in pogled X

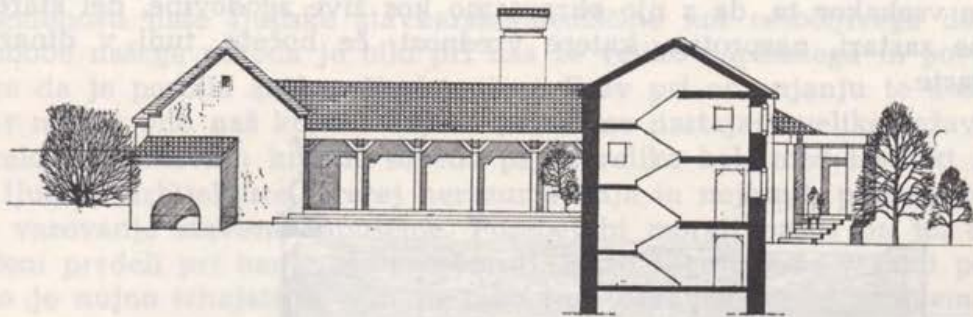

pogled Y

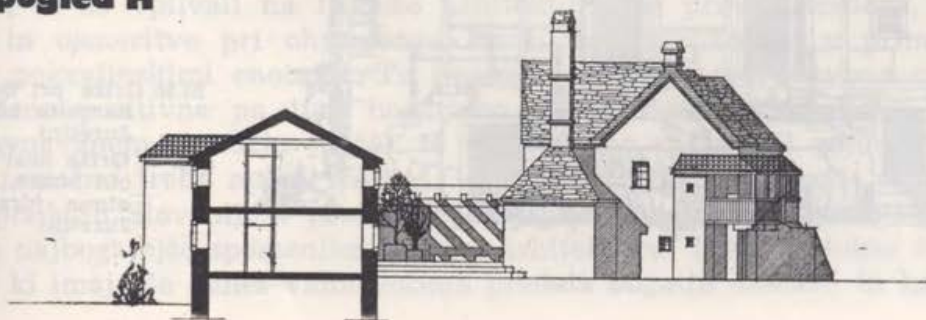

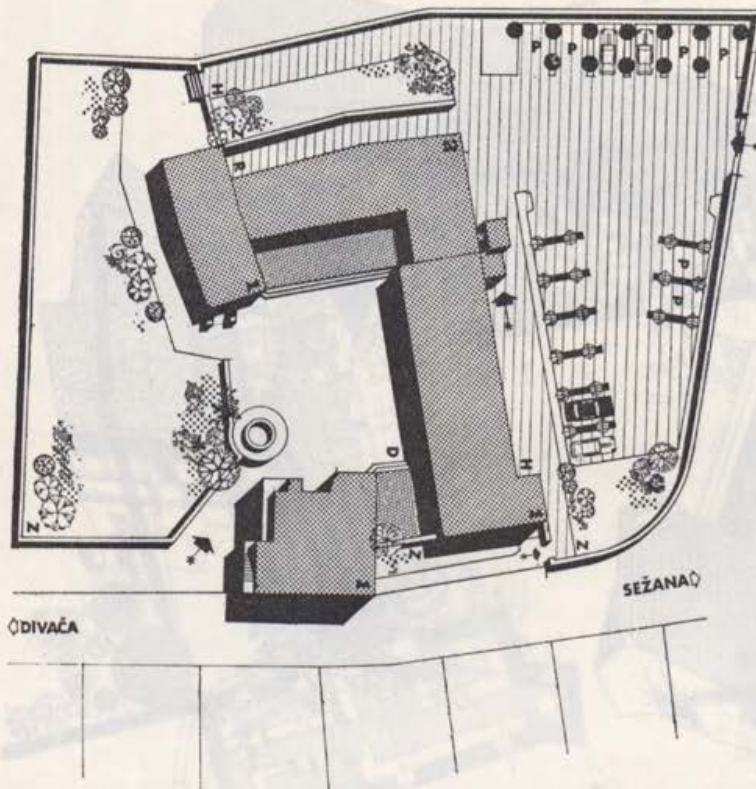

prerez pogled U

prerez pogled H

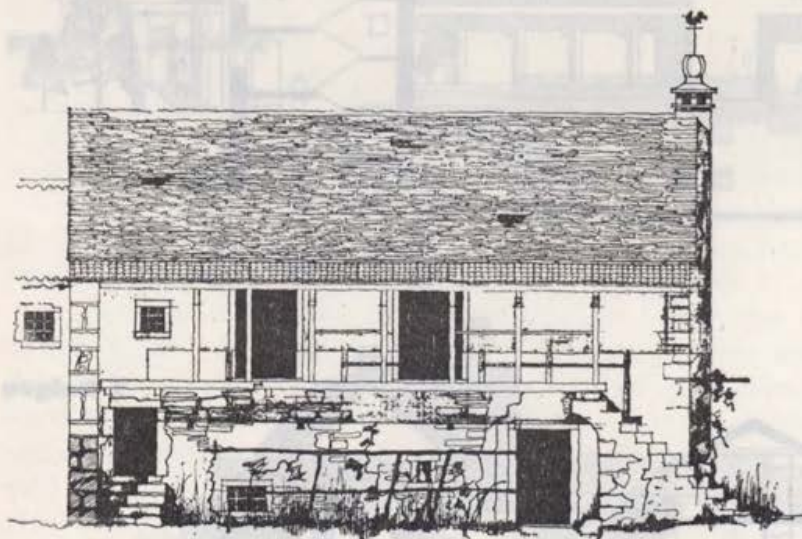

Sl. 49 Skrateljnova hiša v Divači, situacija celote (proj. model)

Fig. 49 The Skratelj house at Divača, the situation of the whole (project model)

Pri teh in drugih projektih sta vrhovno načelo in skušnja hkrati, da je mogoče sleherno stavbo usposobiti za sodobne stanovanjske potrebe ob stroških, ki niso večji od zidave nove stavbe. Nesporna pridobitev takih posodobitev pa je vsekakor ta, da z njo ohranjamo kos žive zgodovine, del stare kulture, ki ne zastari, nasprotno, katere vrednost, če hočete, tudi v dinarjih nenehno raste.

Sl.50 Griže pri Sežani, stara kamnita hiša (risal Z. Juretin)

Fig. 50 Griže near Sežana, an old house, made from stone (drawn by Z. Juretin)